

БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

У статті визначено та проаналізовано основні аспекти безробіття в Україні. Розглянуто тенденції зміни рівня безробіття в умовах трансформаційних процесів в економіці. Зроблено висновки та внесено пропозиції щодо подолання основних наслідків безробіття та впровадження державою нової соціально-економічної політики.

Ключові слова: безробіття, рівень зайнятості, трансформаційна економіка, праця.

В статье определены и проанализированы основные аспекты безработицы в Украине. Рассмотрены тенденции изменения уровня безработицы в условиях трансформационных процессов в экономике. Сделаны выводы и внесены предложения по преодолению основных последствий безработицы и внедрение государством новой социально-экономической политики.

Ключевые слова: безработица, уровень занятости, трансформационная экономика, труд.

In article the main aspects of unemployment in Ukraine have been defined and analyzed. Tendencies of change of unemployment rate in the conditions of transformational processes in economy have been considered. Conclusions and suggestions have been made to overcome the major effects of unemployment and the introduction of state of a new socio-economic policy.

Key words: unemployment, employment, transformation economy, work.

Постановка проблеми. Трансформація української економіки – це складний, суперечливий, системний процес, що постійно супроводжується кризами. Це відбувається через диспропорції між ринками і ринковими структурами, в результаті чого спостерігається падіння рівня виробництва, скорочення інвестиційної активності, зниження життєвого рівня населення, звуження споживчого ринку та недотикористання трудового потенціалу, тобто безробіття. Ступінь розвитку продуктивних сил – головний критерій суспільно-економічного прогресу країни. Розвиток національної економіки потребує підвищення використання людських ресурсів. Отже, розв'язання проблеми безробіття в умовах трансформації економіки України повинно стати одним із пріоритетних завдань економічної політики. Необхідність глибокого теоретичного дослідження суті та причин виникнення безробіття стає нагальною потребою для покращення життя населення України.

Аналіз сучасного стану безробіття в Україні, вказує на те, що напрямки розв'язання цієї проблеми повинні включати різнопланові заходи не лише у сфері трудових відносин. Розробка ефективної економічної стратегії країни вимагає комплексного підходу до вирішення багатьох економічних, соціальних, політичних проблем, які є наслідками або безпосередньо впливають та визначають стан безробіття.

Аналіз досліджень і публікацій. Цю проблему вивчало чимало економістів – як основоположників економічної думки, так і сучасних науковців. Окремі

аспекти безробіття, причини його виникнення досліджуються у творах авторів основних економічних праць А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, М. Фрідмена, А. Маршалла, Дж. М. Кейнса, Т. Мальтуса, Д. Хікса, К. Макконнелла, С. Брю, С. Фішера. Тенденції безробіття в умовах трансформації економіки розглянуті у працях російських вчених С. Аукуціонка, Л. Абалкіна, И. Бушмаріна, Н. Вишневської, С. Котляра, А. Лівшиця, І. Малахі, А. Нецадина, Н. Нікіфорової, А. Семенова, И. Ушакова, Р. Цвилева. Значний внесок у вивчення проблеми безробіття, його особливостей в Україні внесли такі вітчизняні вчені, як Д. Богиня, Г. Волинський, В. Геєць, В. Герасимчук, О. Грішнова, І. Давидова, В. Дем'яненко, С. Дзюба, С. Дорогунцов, С. Кузнецова, Е. Лібанова, Г. Лук'янова, С. Мочерний, В. Онікієнко, І. Петрова, В. Петюх, В. Савченко, М. Соколик, А. Чухно, Л. Шевченко та ін. Проте, незважаючи на глибокі дослідження вчених, різноманітні думки, пропозиції, припущення, проблема безробіття є недостатньо вивченою для її вирішення, з кожною зміною в суспільстві виникають все нові і нові задачі, пов'язані з зайнятістю населення, які потребують нагального вирішення.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу зайнятості населення надати рекомендації та пропозиції щодо подолання безробіття в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Безробіття – це соціально-економічне явище, в результаті якого частина працездатного населення не може знайти роботи, стає відносно надлишковою, поповнюючи резерв робочої сили, тобто це

перевищення пропозиції робочої сили над попитом на неї. Ставлення до безробіття як до соціально-економічного явища не однозначне. Одним із негативних наслідків безробіття є продукція, не випущена внаслідок неробочого стану працездатних громадян, що мають бажання працювати, і, в результаті, зниження темпів економічного зростання, відставання обсягів виробництва валового національного продукту. Коли економіка не в змозі створювати достатню кількість робочих місць для всіх, хто хоче і може працювати, потенційне виробництво товарів і послуг втрачається. Тобто безробіття заважає суспільству постійно рухатися вгору по кривій своїх потенційних можливостей. Економісти вважають цю втрачену продукцію розривом ВВП, який є різницею між потенційним ВВП і фактичним ВВП.

Проблема безробіття залишається драматичною ознакою переходу до ринкової економіки впродовж двадцятирічного періоду соціально-економічних перетворень в Україні. Нові суперечливі тенденції динаміки українського безробіття потребують свого осмислення та врахування в розробці адекватної політики зайнятості на ринку праці.

Проблема безробіття гостро постала в Україні, як і в багатьох інших країнах з залишками елементів перехідної економіки, після невдалих спроб реалізувати економічні реформи. Проте, якщо у країнах Центральної і Східної Європи рівень

безробіття сягнув одразу понад 10 % робочої сили впродовж перших років економічних перетворень, то в Україні він зростає значно повільніше: починаючи з 1991 року до сьогодні рівень офіційно зареєстрованого безробіття в середньому не перевищив 6 % [1].

Схожі тенденції прихованого безробіття, викликані впливом на економіку України світової фінансової кризи, спостерігаються і на сучасному етапі господарювання.

У 2008 році за рівнем безробіття у країнах світу (Forbes) Україна посіла 10 місце із рівнем безробіття 6,9 % і 75 місце у рейтингу найкращих країн для бізнесу. На сьогодні ж рівень безробіття (за методологією МОП) економічно активного населення працездатного віку в середньому за 2012 рік становить 8,1 %.

Серед безробітних кожний другий раніше посідає місце робітника, кожний четвертий – посаду службовця, а кожний п'ятий не мав професійної підготовки. Найбільшого скорочення зайнятості на початку фінансової кризи зазнали такі сектори, як промисловість та будівництво [2].

Згідно зі статистичними даними, в Україні кількість офіційно зареєстрованих у службі зайнятості безробітних осіб у 2011 р. збільшилась на 0,2 %, або на 53 тис. осіб, порівняно з 2010 р., і становила 505,3 тис. осіб, проте вже в 2012 році кількість зареєстрованих безробітних зменшилась на 0,2 % і на даний час становить 467,7 тис. осіб.

Таблиця 1

Офіційно зареєстрований та реальний рівень безробітного населення України за 2008-2012 рр. [5]

Роки	Економічно активне населення				у тому числі							
	у віці 15-70 років		працездатного віку		зайняте населення				безробітне населення (за методологією МОП)			
	у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у віці 15-70 років	у % до населення відповідної вікової групи	працездатного віку	у % до населення відповідної вікової групи	у віці 15-70 років	у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	працездатного віку	у % до економічно активного населення відповідної вікової групи
2008	22 397,4	63,3	20 675,7	72,3	20972,3	59,3	19251,7	67,3	1 425,1	6,4	1 424,0	6,9
2009	22 150,3	63,3	20 321,6	71,6	20 191,5	57,7	18 365,0	64,7	1 958,8	8,8	1 956,6	9,6
2010	22 051,6	63,7	20 220,7	72,0	20 266,0	58,5	18 436,5	65,6	1 785,6	8,1	1 784,2	8,8
2011	22 056,9	64,3	20 247,9	72,7	20 324,2	59,2	18 516,2	66,5	1 732,7	7,9	1 731,7	8,6
2012	22 011,5	64,6	20 393,5	73,0	20 354,3	59,7	18 736,9	67,1	1 657,2	7,5	1 656,6	8,1

Таблиця 2

Офіційно зареєстрований рівень безробітного населення України за 2008-2012 рр. [5]

Роки	Безробітне населення працездатного віку, зареєстроване у державній службі зайнятості			Кількість незайнятих громадян, які скористалися послугами державної служби зайнятості, в цілому за рік			
	у середньому тис. осіб	у % до		Разом тис. осіб	з них		перебували на обліку, на кінець року тис. осіб
		економічно активного населення працездатного віку	населення працездатного віку		працевлаштовано	у % до тих, які перебували на обліку	
2008	596,0	2,9	2,1	2 500,7	1 084,0	43,3	876,2
2009	693,1	3,4	2,5	2 143,3	702,7	32,8	542,8
2010	452,1	2,2	1,6	1 847,4	744,5	40,3	564,0
2011	505,3	2,5	1,8	1 855,0	762,7	41,1	501,4
2012	467,7	2,3	1,7	1 826,1	764,4	41,9	526,2

Як видно з даних державної статистики України, в перші роки виходу з кризи рівень безробіття зменшувався, зростала кількість офіційно зареєстрованих серед безробітних, що свідчить про вдалу соціально-економічну політику держави, проте вже починаючи з 2011 року ці показники почали обернено пропорційно спадати.

Можна виділити чотири основні сторони безробіття в Україні:

– тінізація економічних процесів має істотний вплив на стан ринку праці, що призводить до появи тіншової зайнятості. Ця ситуація потребує скоординованих дій фіскальних органів, спрямованих на посилення контролю з метою наближення рівня зареєстрованої зайнятості до реальної.

– недоліки державної системи регулювання зайнятості й безробіття, про що свідчить диференціація регіональних ринків праці, наявність депресивних регіонів із напруженою ситуацією на цьому ринку і значно вищим рівнем безробіття, ще й за обмеженої можливості щодо трудової міграції.

– несприятливий вплив на зайнятість населення структурних зрушень, які відбуваються в економіці України про що свідчить сучасний стан зайнятості молоді. Як носій робочої сили молодь швидше може адаптуватись до нових вимог, але потребує відповідних робочих місць і забезпечення інших елементарних умов праці.

– посилюється маргіналізація населення, що має звернути уваги органів державного управління. При цьому збільшуються абсолютні й відносні показники бідності. Так, співвідношення доходів 20 % найбагатших верств населення до 20 % найбідніших становить: у США – 8,9, Великобританії – 6,8, Франції – 6,5, Італії – 6,0, Німеччині – 5,7, Японії – 4,3, а в Україні – 30 [1].

При цьому статистика не враховує, що саме через відсутність роботи близько 7 млн наших співвітчизників виїхали за кордон на заробітки. Не включається до складу безробітних близько 2 млн селян, які живуть лише із присадибного господарства, ні тих, котрі працюють на «чверть ставки», ні тих, котрі мають тимчасові підробітки. Значна частина населення зараз перебуває в умовах вимушеної неповної зайнятості. Так, лише чисельність працюючих осіб у режимі неповного робочого тижня (дня) перевищує 2 млн осіб. Окрім цього, існує багато перепон до присвоєння безробітному статусу безробітного, які пов'язані з бюрократизмом процедури та незацікавленістю державних органів влади до збільшення офіційної кількості безробітних. При цьому чітко спостерігається тенденція не до вирішення проблеми безробіття, а до зменшення офіційної кількості безробітних у країні. [3]

Аналізуючи тенденції безробіття і зайнятості в Україні, можна дійти висновку, що українське безробіття з циклічного за характером перетворилося на структурне. Вже сьогодні поряд з безробітними на ринку праці існують численні вакансії, замінити які досить проблематично. Можна передбачити, що в перспективі загальний рівень безробіття в Україні

залишиться помірним, тоді як невідповідність робочих місць та робочої сили зростатиме.

В Україні, як і в інших країнах СНД, можна виокремити також «конверсійне» безробіття як різновид структурного. Таке безробіття пов'язане з перепрофілюванням оборонних підприємств з випуску військової продукції на цивільну та скороченням армії. Воно триватиме доти, поки держава не зможе забезпечити на належному рівні колишніх військових та їхні сім'ї робочими місцями, житлом, організує систему перепідготовки.

Рівень безробіття в сільській місцевості вище, ніж у міських поселеннях. У причинах безробіття існує значна регіональна диференціація. Істотними виявилися і соціальні причини (високий природний приріст, значний міграційний відтік), і економічні (різкий спад виробництва в одних галузях, незначний – в інші) [4].

Як наслідок успадкованої від Радянського Союзу пристрасі до великої концентрації виробництва на окремих державних підприємствах, між регіонами в Україні існують суттєві відмінності в рівнях безробіття. Є багато локальних центрів зайнятості, із зареєстрованим безробіттям у декілька разів вищим, ніж у середньому по Україні. Уже до кінця 1992 р. найвищий і найнижчий регіональний рівні безробіття відрізнялися більш, ніж у 10 разів.

Здебільшого низький рівень безробіття тяжіє до великих міст, таких як Київ, Одеса або Харків, східних та південних регіонів з відносно диверсифікованою економікою та добрими можливостями для підприємництва та економічного розвитку. Проте вони найбільше постраждали від світової економічної кризи – найактивніше процес зменшення кількості штатних працівників відбувався у Донецькій (на 17,9 тис. осіб), Дніпропетровській (на 15,6 тис. осіб) областях та м. Києві (на 11,8 тис. осіб) [5]. На відміну від них, сільські та моноструктурні регіони з нерозвинутою інфраструктурою та малим потенціалом для швидкої реструктуризації, що зосереджені, в основному, в західній та північній частині країни, найбільше потерпають від безробіття, проте вплив кризи на стан ринку праці в цих регіонах значно менший.

Проблема значної невідповідності у рівнях розвитку регіонів України посилюється дуже низькою мобільністю, зумовленою обмеженнями за реєстрацією, великими цінами на житло, погано розвинутою системою транспорту, що постійно дорожчає.

У зв'язку зі зміною галузевої структури зайнятості (зменшенням числа працюючих у галузях обробної промисловості, особливо в машинобудуванні і легкій промисловості) загострилися регіональні проблеми зайнятості [6].

На Україні високий рівень безробіття є в регіонах двох груп.

По-перше, це райони з високим природним приростом населення. Тут на ринок праці постійно виходить велика кількість молоді, тоді як кількість робочих місць в умовах економічної кризи не тільки не збільшується, але і скорочується. У регіонах

даного типу безробіття існувало й у минулому у вигляді аграрного перенаселення.

По-друге, депресивні регіони, тобто з перевагою найбільш кризових галузей. На даний момент такими є легка промисловість і військово-промисловий комплекс, що відрізняються найбільшим скороченням обсягів виробництва порівняно з кінцем 80-х [4].

Рівень безробіття (за методологією МОП) серед населення віком 15-70 років у 2012 р. порівняно з 2008 р. збільшився майже у всіх регіонах. Найбільше зниження цього показника відбулося лише у Миколаївській та Чернівецькій (на 0,2 в.п. у кожній) областях, на противагу сталій тенденції. Найбільше зростання рівня безробіття спостерігалось у Вінницькій (на 3,3 в.п.), Закарпатській (на 3,2 в.п.), Полтавській (на 2,7 в.п.), Чернігівській (на 2,8 в.п.) областях. При цьому у Волинській та Луганській областях показник залишився на рівні 2008 р. [5].

Наявність структурної диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією за професіями є чинником, що обмежує можливості працевлаштування безробітних та задоволення потреб роботодавців у працівниках.

Зміст державної і територіальних програм зайнятості відображає весь спектр активних і пасивних заходів держави на ринку праці [7].

Розробка програм зайнятості в Україні відповідає рекомендаціям МОП, зокрема щодо питань державної політики зайнятості. Найближче до нашого розуміння державної програми зайнятості стоїть Рекомендація МОП № 122 від 1964 р., яка рекомендує державам розробляти та фінансувати програми з надання допомоги трудящим у справі пошуку нової роботи та у пристосуванні до неї. Такі програми мають включати й організацію діяльності ефективних служб з працевлаштування, забезпечення або сприяння можливостям для навчання та перенавчання, заходи щодо координації житлової політики з політикою зайнятості.

Досягнення оптимальної економічної і соціально ефективної зайнятості – невід’ємна складова відновлення української економіки. Стимулами цього процесу мають бути ринкові важелі і цілеспрямовані заходи господарської політики на всіх рівнях.

Для того, щоб розширити зайнятість і створити більше робочих місць, Україна має реформувати ринок праці. Зокрема, лібералізувати законодавство про працю. Кодекс законів про працю має регулювати вузьку ділянку стосунків між роботодавцем та працівником. Потрібно також збалансувати інтереси роботодавців та працівників. А українському уряду слід переглянути і мінімальну заробітну плату.

Завданням сучасного етапу у сфері регулювання зайнятості є перехід до активної політики на ринку праці, яка, на жаль, не здійснюється зараз. В основу має бути покладено модель управління, центральними елементами якої є основні регулятори ринкової організації праці: заробітна плата як ціна послуг праці, конкуренція на ринку праці, трудова мобільність, рівень безробіття. Саме за цими параметрами здійснюється, з одного боку, саморегулювання на ринку праці, а з

іншого – відбувається втручання держави, яка реалізує координуючу, стимулюючу чи обмежуючу роль у процесі управління.

Пріоритетними напрямками реформування українського ринку праці є вдосконалення системи оплати праці, розширення можливостей отримання населенням офіційних основних і додаткових доходів, соціальна підтримка окремих груп, підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили; сприяння ефективним і доцільним переміщенням працездатного населення; запобігання зростанню безробіття через створення робочих місць за рахунок різних джерел фінансування, впровадження механізмів звільнення і перерозподілу, реструктуризації економіки і піднесення вітчизняного виробництва.

Система заходів щодо зниження рівня безробіття в Україні включає:

- розвиток розгалуженої системи державної служби зайнятості професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів;
- надання підприємцям субсидій, премій та податкових пільг для найму додаткової робочої сили або переведення частини працівників на скорочений робочий день;
- державну підтримку нетрадиційних сфер зайнятості;
- стимулювання підприємців до навчання, перекваліфікації й подальшого працевлаштування додаткової робочої сили;
- залучення приватного (як вітчизняного, так й іноземного) капіталу в райони зі стійким рівнем безробіття;
- регулювання можливості працевлаштування за кордоном, приєднання України до міжнародного ринку праці;
- стимулювання осіб, що отримують державну допомогу, до пошуку робочих місць;
- збільшення кількості стажерів у системі професійної освіти;
- введення в дію запасів невстановленого устаткування та підвищення коефіцієнту його змінності в цілому;
- заходи щодо квотування робочих місць для представників найуразливіших груп на ринку праці, безвідсоткові кредити, що надаються безробітним, які започатковують власний бізнес;
- організацію регіональними або місцевими органами влади у кооперації з окремими підприємствами або закладами соціальних (громадських) робіт тощо.

Висновки. Проблема безробіття є однією з фундаментальних у розвитку і функціонуванні людського суспільства. Проблема кадрового забезпечення сучасного виробництва в Україні є актуальною на усіх рівнях, оскільки труднощі вітчизняної економіки, а отже, і ринку праці останніх десяти років істотно вплинули на якісний склад робочої сили підприємств. Молодіжна незайнятість, сільське та родинне безробіття, регіональні диспропорції у зайнятості населення, значні масштаби прихованого безробіття, довготривале безробіття – ось ті чинники, що

вплинули на зниження якісних показників робочої сили.

Напрямки регулювання безробіття лежать у площині трьох соціальних інститутів – держави, роботодавця та найманого працівника. Тобто виходячи із сучасних реалій, конкретні заходи мають бути гнучкими, досить різноманітними та мати економічний і соціальний ефект. Саме такий підхід потрібно покласти в основу подальшої парадигми

розвитку і регулювання соціально-трудоких відносин. Усі заходи з регулювання безробіття мають сприяти підвищенню ефективності формування і використання людського капіталу в умовах інноваційно-інституціональних змін.

Отже, ці аспекти потребують подальшого наукового обґрунтування з метою глибшого дослідження проблеми та пошуку найбільш актуальних рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нікіфоров П. О. Фінансово-економічні аспекти розвитку ринку праці та боротьби з безробіттям / П. О. Нікіфоров, А. О. Вольська // *Фінанси України*. – 2008. – № 10. – С. 22–30.
2. Левчук Г. В. Сучасні проблеми, тенденції та аналіз безробіття населення в Україні / Г. В. Левчук. // *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. – 2009. – № 3 (7)
3. Машика Ю. В. Стан зайнятості та безробіття в Україні в умовах фінансово-економічної кризи / Ю. В. Машика // *Науковий вісник НЛТУ України*. – 2012. – Вип. 22.5.
4. Бишора Ю. Аналіз безробіття в Україні / Бишора Ю. // *Географія та основи економіки в школі*. – 2004. – № 5. – С. 4–6.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Богиня Д. Соціально-економічні аспекти ринку праці в регіонах з підвищеним рівнем безробіття / Богиня Д. // *Україна: аспекти праці*. – 1998. – № 1. – С. 3–10.
7. Про зайнятість населення / Верховна Рада УРСР; Закон від 01.03.1991 № 803 – XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/803-12>.